

УДК 637.7

МОНІТОРИНГ СИТУАЦІЙ «ЛЮДИНА І ВЕДМІДЬ»

Павло Хоєцький

Національний лісотехнічний університет України (м. Львів, Україна)

Адреса для зв'язку: П. Хоєцький; Національний лісотехнічний університет України, вул. Генерала Чупринки, 103, м. Львів, 79057 Україна; e-mail: hpb@ua.fm

Моніторинг ситуацій «людина і ведмідь». — Хоєцький П. — Проаналізовано зустрічі людини з *Ursus arctos* у трьох гірських областях України. Майже у 90 % випадків зустрічей з людиною хижак тікає, майже 8 % — закінчуються нападом звіра, спровокованого людиною. Запропоновані рекомендації поведінки людини при зустрічах з хижакком.

Ключові слова: ведмідь, *Ursus arctos*, Карпати, напади ведмедя, поведінка людини.

Monitoring of the situation “man and bear”. — Khojetskyy P. — Meeting of man with *Ursus arctos* has been analyzed in three mountain areas of Ukraine. Almost in 90 % cases of the meeting with man a predator escapes, almost 8 % cases finished by the attack of beast, provoked by man. Recommendations of the behaviour of man at the meeting with a predator are proposed.

Key words: bear, *Ursus arctos*, Carpathians, attack of bear, human behavior.

Вступ

Відносини людини з ведмедем століттями склалися одноманітно — людина завжди переслідувала звіра заради шкури і м'яса, відстрілювала особин, які нападали на свійських тварин або наносили шкоду сільськогосподарським посівам. Дослідники етології хижаків відмічають агресивнішу поведінку ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) порівняно з іншими видами (Храмцов, 1981). Полювання на єдиного в Україні представника родини ведмежих заборонено, він занесений до Червоної книги України. При забороні добування ведмідь поступово звикає до людини, з якою постійно зустрічається, втрачає відчуття страху, і, як логічне завершення цього процесу, — зростає його агресивність (Черникін, 1985).

Попри зовнішню незграбність, клишоногого ходу, значну вагу, ведмідь переміщується швидко і безшумно, особливо при виявленні людини і намаганні уникнути зустрічі з нею. При переслідуванні жертви або при втечі хижак біжить зі швидкістю 35–40 км/год, стрибки досягають 4 м у довжину. Свідки нападів ведмедя на свійських тварин відзначають надзвичайну спритність, з якою відбувається напад. Звір атакує жертву з ревом або мовчки, в декілька стрибків її доганяє, перебиває хребет ударом лапи. Якщо жертва велика, хижак чіпляється кігтями в спину, хапає іклами за шию (Пажетнов, 1990; Вадимкіна, 2003).

Передбачити те, як поведеться звір при зустрічі з людиною, неможливо. Значною мірою це пов'язано з тим, що у ведмедя слабо розвинена лицева мускулатура, яка відображає настрій і наміри звіра: практично неможливо розпізнати, коли хижак роззлився. Він може несподівано нападати на людину з абсолютно «спокійним» виразом на морді (Тарасов, 1980; Костоглод, 1980). Володіючи гострим нюхом і слухом, ведмідь швидше виявляє людину і завжди намагається уникнути зустрічі. На лісовій стежці зустріч з ведмедем може статися внаслідок складних погодних умов (туман, дощ, вітер), або коли переміщення людини гамує шум річки чи струмка. Хижак боїться запаху людини, але якщо вона йде з-під вітру, навіть крик може не налякати його, особливо молодих особин (Филус, 1987).

Інформацію про випадки зустрічі людини з ведмедем, його поведінку необхідно накопичувати, щоб краще вивчити етологію хижака і розробити заходи індивідуальної безпеки при зустрічі з ним, а також необхідність пошуку форм нашого співіснування з хижаким в трансформованому людиною природному середовищі.

Методика роботи

З метою встановлення кількості зустрічей та сутичок людини з ведмедем у Карпатах використано анкетно-опитовий облік (Бондаренко та ін., 1989). Цей метод застосовується для обліку рідкісних видів диких тварин. Згідно з цією методикою проводили опитування працівників лісової та егерської охорони, мисливців, робітників, задіяних на роботах в лісі. Проаналізовано випадки зустрічей і сутичок людини з ведмедем у лісових угіддях Львівської, Івано-Франківської та, частково, Закарпатської областей. Загалом отримано повідомлення біля 40 респондентів. Понад 10 % респондентів не зустрічали ведмеда. Виділено три типи поведінки (реакції) ведмеда на зустріч з людиною: втеча, імітація нападу (характерна для самок), агресія (напад на людину). Четвертий тип поведінки — пізнавальний (Завацький, 1987) — нами не виявлено. Він характерний для звірів у місцях, де зустрічі ведмедів з людьми є рідкісним явищем. Всі три типи поведінки можуть проявлятися в різних співвідношеннях і варіантах, що залежить від індивідуальних особливостей зустрінутого звіра, конкретної ситуації, характеру місцевості та поведінки людини.

Результати досліджень

Працівникам лісової, егерської охорони, мисливцям Карпат доводилося не раз зустрічатись віч-на-віч з ведмедем на відстані 5–20 м. В більшості випадків такі зустрічі закінчувались втечею хижака. Тому дивним видається безпричинний напад ведмеда на людину влітку 2008 р. в уроч. «Оса» Воловецького району (Закарпатська обл.): від нанесених ран людина загинула, причина нападу не з'ясована.

З власної ініціативи ведмідь на людину нападає рідко: зокрема, у випадку невдалого на нього полювання, переслідування пораненого звіра. Показовим є випадок який мав місце в Спаському лісництві (ДП «Осмолодське ЛГ», Івано-Франківська обл.) влітку 1998 р. В липні браконьєри поранили ведмеда, перебивши йому передні і задні лапи. Не маючи змоги добувати корм, хижак натрапив на тимчасово залишений кошик з малиною, а жінці, яка намагалася відігнати його від кошика, звір завдав пошкодження. Згодом зайшов в с. Спас, заїв собаку, а коли на шум вийшов господар — напав на нього; людину відправили в лікарню, а ведмеда відстріляли (Хоєцький, 2000). Мали місце напади ведмедів на людей у 70–80-х роках ХХ ст. За цей період зареєстровано 8 таких випадків, всі без смертельних наслідків (Слободян, 1988). Чисельність хижака у минулому столітті була приблизно в 5–6 разів більша, ніж на початку ХХІ ст., що зумовило більшу частоту зустрічей людини з ведмедем.

Поранений звір, як правило, намагається втекти від людини, але при переслідуванні може напасти. За невстановленими даними, браконьєри в угіддях Турківського р-ну (Львівська обл.) вбили ведмежа, поранили ведмедицю. Поранена самка, щоб забезпечити собі відпочинок, зробила майже круг, наблизилася і залягла біля свого сліду. Наступного дня порушник правил полювання розшукав звіра. Вважаючи, що ведмедиця мертва, підійшов і доторкнувся до звіра рушницею. Ведмедиця накинулася на людину, нанесла травми¹.

Достовірних відомостей про напади блукачів в Карпатах в кінці ХХ і на початку ХХІ ст. немає, за винятком одного випадку в Івано-Франківській обл. Весною 1995 р. ведмідь розібрав частину даху стайні в с. Микуличин і вбив 7 корів. Егерській охороні не вдалося відстрі-

¹ Можливо, саме про цей випадок повідомляли ЗМІ («Комсомольская правда» за 29.12.2006–3.01.2007). Однак, в них мова йшла про прикордонника, на якого напав «голодний» ведмідь. Тому кожний випадок нападу ведмеда на людину необхідно перевіряти, з'ясувати обставини і причини агресії.

лити хижака. Лише зимою 1996 р., коли після декількох тижнів зимової сплячки він знову відвідав село, і його було добуто.

Випадки не залягання в зимову сплячку ведмедів у Карпатах не поодинокі (Дейнека та ін., 2008). Частіше трапляються блукачі в Сибіру. Ними стають особини, які не накопичили достатню кількість жиру. Як правило, це старі, хворі, травмовані звірі, які бродять в лісі протягом зими в пошуках корму (Язан, 1965).

Залягання ведмедя в барліг залежить від наявності кормів, їх доступності, погодних умов та інших чинників. Так, ведмеді зимою 2005–2006 рр. в угіддях НПП «Сколівські Бескиди» (Львівська обл.) залягли в барлоги лише на початку січня. В середині січня 2004 р. в угіддях Бутівлянського лісництва (НПП «Сколівські Бескиди») ведмедиця з ведмежатами живилася залишками оленя, добутого вовками. В кінці січня 2001 р. в угіддях Майданського лісництва (НПП «Сколівські Бескиди») реєстрували ведмедя-блукача. Середня температура другої декади січня становила $-8,7^{\circ}\text{C}$ і значно вища була зареєстрована в третій декаді — $+2,5^{\circ}\text{C}$. Ймовірно підвищення температури призвело до виходу ведмедя з барлоги.

В квітні 1987 р. в угіддях Орівського лісництва (Сколівські Бескиди) егер зауважив, що по його сліду йде ведмідь, який, ймовірно, тільки вийшов з барлоги. Хижак нюхав слід, повітря. Людина при його наближенні вигукнула — ведмідь піднявся на задні ноги, заревів і кинувся тікати в протилежному напрямку. В іншому випадку у квітні 1998 р. в угіддях ДП «Осмолодське ЛГ» була застосована зброя. Егер зауважив за 30–40 м ведмедя, який ішов по його сліду. Звір натрапивши на слід людини на снігу проводив стежкування. Незважаючи на вигуки переслідуваного ведмідь продовжував наближатися. Підпустивши хижака приблизно на 8–10 м егер вистрілив. Переслідувати людину звіра змусив голод: шлунок ведмедя після зимової сплячки був порожній (Хоєцький, 2000). Зими, в останні роки, в Українських Карпатах не суворі, але зимування виснажує звірів. В лютому 2008 р. егері Завадківського лісництва (НПП «Сколівські Бескиди»), повертаючись із угідь додому, не помітили ведмедя, який їх переслідував. Потім виявилось, що хижак йшов по сліду людей і припинив переслідування лише тоді, коли до крайньої хати села залишалося біля 100 м.

Причиною нападу ведмедя може бути необережність людини, непрофесійна, недалекоглядна її поведінка. У 80-х роках ХХ ст. в Сколівських Бескидах егер охорону мисливських угідь проводив із собакою, який виявив у дуплі дерева самку з ведмежатами. На голосний гавкіт собаки підійшов егер, наблизившись на небезпечну відстань до дупла, вистрілив. З барлоги вистригнула ведмедиця, накинулася на егеря, нанесла травми. Є повідомлення мисливців про підвищену агресивність ведмедів, які охороняють добуту поживу. В 50-х роках ХХ ст. в ур. «Березовачка» (ПЗ «Горгани», Івано-Франківська обл.) ведмідь напав на корову. Власниця тварини намагалася захистити корову і відігнати звіра, який наніс травми жінці.

Добова активність ведмедя в пошуках корму змінюється за сезонами. Чіткіше вона простежується весною і влітку; в цей період хижак частіше трапляється вранці та увечері. Ближче до осені, під час активного накопичення жирових запасів, його можна виявити вдень. У цей період часто реєструються випадки зустрічей з ведмедицею і ведмежатами (табл. 1).

У багатьох випадках, якщо поряд не було ведмежат (що ходять з матір'ю), стать встановити не вдалося. Часто звіра доводиться бачити протягом декількох секунд або хвилин. У таких випадках до категорії «самці» нами віднесено великих особин.

Таблиця 1. Розподіл типів поведінки ведмедів при зустрічах з людиною

Реакція на людину	♂	♀	Стать не встановлена	Разом
Втеча	9	21	26	56
Імітація нападу	–	2	–	2
Агресія, напад	–	2	3	5
Разом	9	25	29	63

Як правило, ведмедиця не нападає на людину, але, турбуючись про малят, зробить все, щоб налякати людину. Деколи ведмідь робить «випади» в сторону людини, яка її потривожила, щоб прогнати, але не з метою нападу. При цьому вона ричить, шерсть на загривку піднята. Природно, що більшість людей (якщо не всі) розцінюють такі випадки як істинний напад. За свідченням лісника Озернянського лісництва (ДП «Врохтянське ЛГ», Івано-Франківська обл.) М. Парія, який в середині липня 2001 р. випадково натрапив на ведмедицю з малям, самка при появі людини почала стрибати із сторони в сторону, піднялася на задні лапи і заревіла. Лише правильна поведінка лісника врятувала йому життя.

Не можна наближатися до ведмежат, якщо навіть вони одні. Необхідно не забувати, що ведмедиця обов'язково знаходиться десь поблизу і в намаганні захистити своє потомство обов'язково нападе. В Сколівських Бескидах егер Майданського лісництва В. Будай, побачивши ведмежат на дереві, не зауважив ведмедиці, підійшов до малят на відстань 15 м. Ведмедиця, почувши людину, піднялася на задні лапи, почекала, поки малята злізуть з дерева і відбіжать на безпечної відстань, а потім, оглядаючись, побігла за ними.

Більшість зустрічей людини з ведмедицею і ведмежатами відбувалася на відстані, яка дозволяла звірам уникнути сутички та без паніки втекти. Лише у 3 % проаналізованих випадків людина близько підійшла до самки з малятами, що спровокувало імітацію нападу із сторони звіра. Інколи самка не захищає ведмежат або не намагається відвести їх від небезпеки. У Сколівських Бескидах зареєстровано випадок утечі ведмедиці при зустрічі з людиною, а ведмежата зі скавулінням бігли за нею. Молода самка, яка народжує вперше, може кидати малят. В 1993 р. в уроч. «Глинне» Майданського лісництва (НПП Сколівські Бескиди) егері випадково натрапили на барліг ведмедиці, яка залишила ведмежат і втекла. Ведмежат не забирали, а залишили. Через деякий період егері знову зайшли в це урочище і на віддалі бл. 150 м від попередньої барлоги підняли ведмедицю, яка кинулася на егерів і змусила їх втікати.

Як видно з табл. 1, майже 8 % зустрічей ведмеда з людиною закінчуються нападом звіра. Необхідно зауважити, що дійсний відсоток нападів ведмеда на людину значно менший. Напади хижака на людину, як правило, викликають значний резонанс у суспільстві, стають широко відомими, а випадки із мирним закінченням здебільшого залишаються не облікованими. Зустрічей людей із самцями ведмеда значно більше, але впевнено ідентифікувати статть протягом декількох секунд або хвилин зустрічі немає змоги.

Висновки та рекомендації

На основі аналізу зустрічей ведмеда з людиною можна констатувати, що основними причинами агресивності хижака в Карпатах є такі три:

- а) переслідування пораненого ведмеда мисливцями;
- б) захист ведмедицею малят;
- в) голод, спричинений неврожаєм кормів перед сплячкою або їх відсутністю у період після виходу із зимової сплячки.

Ведмідь живиться, в основному, рослинними кормами. Однак, в місцях де він водиться, людині необхідно проявляти обережність. Недооцінка звіра як сильної і агресивної тварини може призвести до трагічних наслідків. Тому в місцях можливого існування звіра необхідно дотримуватися правил безпеки. Передбачити всі можливі ситуації при зустрічі людини з ведмедем немає змоги. Все залежить від реакції, кмітливості, вміння володіти собою, поведінки людини, яка випадково зустрілася зі звіром. При перебуванні в лісі людина повинна створювати шум: говорити, співати, посвистувати, ламати сучки при переміщенні тощо (Филус, 1987). Особливо необхідно шуміти при зустрічному вітрі. За попутного вітру можна не шуміти — ведмідь швидко почує людину і завчасно та спокійно відійде.

У випадку безпосередньої зустрічі з ведмедем не можна виявляти свій страх перед звіром, так як ведмеді, як і всі хижаки, добре відчують страх і можуть напасти. Необхідно, не випускаючи ведмеда з поля зору, повільно відходити. Головне в тактиці поведінки людини

при зустрічі — не тікати, втеча викликає у звіра реакцію мисливського характеру — догнати і добути, що в більшості випадків закінчується для людини трагічно.

Список літератури

- Бондаренко В. Д., Делеган І. В., Соловій І. П., Рудишин М. П. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. — Львів, 1989. — 62 с.
- Вадимкина Е. Достойный соперник // Сафари. — 2003. — № 3. — С. 14–19.
- Дейнека А. М., Бандерич В. Я., А.-Т. В. Баи́та та ін. Національний природний парк «Сколівські Бескиди»: Тваринний світ. — Львів : Сполом, 2008. — 175 с.
- Завацький Б. П. Поведение бурого медведя при встрече с человеком // Экология медведей. — Новосибирск : Наука, 1987. — С. 153–157.
- Костоглод В. Встреча с медведем-каннибалом // Охота и охотничье хозяйство. — 1980. — № 3. — С. 38–40.
- Пажетнов В. С. Бурый медведь. — Москва : Агропромиздат, 1990. — 213 с.
- Слободян А. А. Экология и этология бурого медведя в Украинских Карпатах // Изученность териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 77–91.
- Тарасов В. Когда медведь агрессивен // Охота и охотничье хозяйство. — 1980. — № 1. — С. 14–16.
- Филус И. А. Случай нападения медведя на человека в Алтайском заповеднике // Экология медведей. — Новосибирск: Наука, 1987. — С. 184–185.
- Хоцький П. Б. Про агресивність ведме́дя в Карпатах // Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць. — Львів : УкрДЛТУ, 2000. — Вип. 10.1. — С. 174–176.
- Храмцов В. Нападает ли черный медведь ? // Охота и охотничье хозяйство. — 1981. — № 1. — С. 6–7.
- Черников Е. Медведь в Баргузинском заповеднике // Охота и охотничье хозяйство. — 1985. — № 12. — С. 12–13.
- Язан Ю. Повадки печорских медведей // Охота и охотничье хозяйство. — 1965. — № 6. — С. 14–16.